

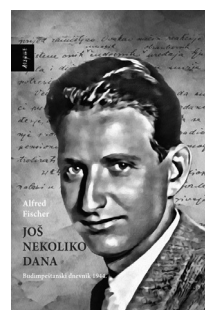
Originalnom i provokativnom teorijskom upotrebom koncepta čudovišnosti, autori su radovima u ovom zborniku ponudili jedinstven i bogat spektar mogućnosti da se takvo redefinisavanje nastavi i proširi.

Miloš Ničić

LITERATURA

- Boon, James. 1999. *Verging on Extra-Vagance. Anthropology, History, Religion, Literature, Arts... Showbiz*. Princeton: Princeton University Press.
- Day, Sophie, Evthymios Papataxiarchis i Michael Stewart, ur. 1999. *Lilies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*. Boulder: Westview Press.
- Eko, Umberto. 2014. *Istorija mitskih zemalja*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Glenny, Misha. 1999. *The Balkans. Nationalism, War and the Great Powers*. New York: Viking.
- Green, Sarah. 2005. *Notes from the Balkans. Locating Marginality and Ambiguity on the Greek Albanian Border*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Green, Sarah. 2012. "A Sense of Border". U *A Companion to Border Studies*. Hastings Donnan i Thomas M. Wilson, ur. Chichester: Wiley-Blackwell, 573–592.
- Herzfeld, Michael. 1987. *Anthropology through the Looking-glass*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reeves, Madeleine. 2014. *Border Work. Spatial Lives of the State in Rural Central Asia*. Ithaca: Cornell University Press
- Rippa, Alessandro. 2020. *Borderland Infrastructures. Trade, Development, and Control in Western China*. Amsterdam University Press.

**Alfred Fischer, Još nekoliko dana.
Budimpeštanski dnevnik 1944.,
Siniša Bjedov, prir., Disput, Zagreb
2022., 153 str.**

Deveta knjiga Disputove biblioteke Svagdan donosi još jedan uzbudljiv dnevnik intelektualca prošlog stoljeća. Svaki od prethodnih, objavljenih u istoj biblioteci – poput dnevnika Divne Zečević, Zdravka Malića ili Marije Vinski – na svoj je način čitateljima nosio iskustvo ulaska u tuđu intimu, u dnevničku mješavinu dokumentarnog, lirskog, političkog, javnog, privatnog i zamišljenog. Čitanje dnevnika dakako zahtijeva drukčije tehnike i vještine od čitanja pripovjedne proze. Autobiografski ugovor tu je neupitan, povjerenje apsolutno, predanost i strpljenje pred rukavcima, digresijama i neizvjesnostima, pred kobnom otvorenošću fabule, u čitatelja moraju

biti na visokoj razini – a opet, jezik, stil, poantiranje, humor, provodni motivi i retoričke figure podsjećaju da je riječ i o književnosti, i da se uz bilježenje stvarnosti tu događa i modeliranje jednog svijeta (i jednog identiteta) na drugom stupnju.

Alfred Fischer bio je osječki odvjetnik koji se pred ustaškim progonima godine 1941. sklonio u Budimpeštu. Prije rata pisao je rasprave iz građanskog prava, ali je imao i književnih pokušaja i planova. Ratni je dnevnik vodio iz navike da pisanjem ispunjava svoje vrijeme, vježba svoj duh i artikulira svoje misli, ali i iz želje da mu zabilježene natuknice o ljudskim tipovima i neobičnim događajima jednom posluže za književnu obradu. U dnevniku zapisuje i da je tri godine ranije počeo raditi na romanu koji se trebao zvati *Plava ptica*, na temu “dobrotvora” koji “poput svih ostalih ljudi bezobzirno traže svoj interes. Bio bi to roman razočaranja” (str. 69). Fischer iskreno vjeruje u ljudsku dobrotu, no njegova ga racionalnost, životno iskustvo (premda nije star, rođen 1904.) i sposobnost uočavanja ljudskih slabosti vode tome da u dobročiniteljima prepozna građu za roman o uskogrudnosti. Ta se ideja prepliće s onim što u intenzivnim mjesecima 1944. godine, iz kojih su se sačuvali ovi dnevnik, živi u svakodnevicu, dok sa zahvalnošću, ali bez servilnosti, prima zaštitu svojih spasitelja: grofice Gabrijele Pejačević (sestre skladateljice Dore Pejačević) i njezina supruga, mađarskog grofa Józsefa Kochanovskog. Upravo su Gabi i Joži trebali biti među glavnim modelima galerije likova u budućem romanu.

S obitelji Pejačević (kako doznajemo iz predgovora i pomnih bilježaka Siniše Bjedova) Fischer se povezao prije rata, prilikom parnice koju je vodio u Gabrijelino ime, kad se preudala protiv volje obitelji i zbog toga gotovo ostala razbaštinjena. Kad je Fischer morao bježati, dogovorili su se da mu grofovski bračni par pri tome pomogne, na račun Fischerova imanja koje im je, kad rat završi, trebao prepuštiti. Tako se Alfred Fischer našao u Mađarskoj, gdje ga uskoro, zahvaljujući pomoći osječkog arhivista i kulturnog djelatnika Kamila Firingera (koji je za taj čin dobio priznanje Pravednika među narodima), dostiže i majka te supruga Margita i njihovo dvoje male djece – kći Lelja i sin Darko, koji su se dotad bili sklonili u Bosnu. Sačuvani dnevnik (tri male crne bilježnice) obuhvaća razdoblje od 29. rujna do 16. prosinca 1944.: tek dva i pol mjeseca. Pronađen je “u skloništu”, odnosno među oprugama fotelje u iznajmljenoj sobi u kojoj se Alfred skrivao i iz koje su ga 8. siječnja 1945. godine izvukli mađarski fašisti te ustrijelili na ulici. Rusi su u Budimpeštu ušli samo deset dana kasnije, 18. siječnja, i to je tih “još nekoliko dana” koje Fischer nije uspio dočekati, a koji citatom iz dnevnika daju naslov knjizi. Bilježnice, odnosno prijepis koji je učinila Dubravka Jakić, Leljina kći, do ovog je izdanja čuvao sin Darko. Premda je u ratu bio tek trogodišnjak, Darko Fischer je izniman svjedok (<https://www.youtube.com/watch?v=SnGG3s2-UM8>), a u ovoj je knjizi i njegovo danas pisano pismo ocu. No zasluga za prepoznavanje vrijednosti bilježnica Alfreda Fischera i za njihovo objavljivanje pripada Siniši Bjedovu, još jednom osječkom intelektualcu koji je, u ovom nizu posrednih svjedoka i prenositelja pamćenja, znanstveno i pasionirano istražio Alfredovu biografiju te napisao predgovor knjizi.

Ta dva i pol mjeseca, koliko je spašeno u ovim bilježnicama, Alfred opisuje kao vrijeme proživljeno punim plućima, intenzitetom kakav daju samo izvanredne okolnosti i svakodnevna igra sa smrću. On obilazi diplomatska predstavništva i u masi migranata pokušava ishodovati nekakve isprave. Daje instrukcije iz hrvatskog jezika na raznim adresama Budima i Pešte, pa satima pješači s jednog na drugi kraj grada. Nalazi se s obitelji, pomažući im da traže stalno nova skrovišta i koliko-toliko siguran internat za djecu (najzakopčaniji je u natuknicama o, čini se, ne baš harmoničnom odnosu sa suprugom; odnos se prikazuje nešto boljim kad joj se obraća u pismima, priloženim na kraju knjige). Viđa se sa znancima koji su također izbjeglice, i sa svojim dobročiniteljima, koji žive u strahu za svoj imetak, pa već prema tome i biraju stranu kojoj će se prikloniti u ratu, što im gorko zamjera (“‘Da’, rekao sam, ‘vi mislite: nacizam ubija i pljačka Židove, a boljševizam će ubijati i pljačkati nas. [...] Ali ja vam velim: nemoralno je dati

jednom sistemu prednost pred drugim samo zato, jer on pali kuću susjedovu, a ne pali moju.”, str. 108-109). Iščekuje dolazak ruskih osloboditelja, oslušujući svake zore ne čuje li se zvuk topova iz predgrađa. I na kraju, gotovo svake večeri, ogrnut dekom i smrznutih prstiju, piše dnevnik.

Kakav se lik Alfreda Fischera pojavljuje iz tih stranica? Bez sumnje je to čovjek snažna duha i velikog obrazovanja, dionik jednog kulturnog i društvenog kruga koji je još pomalo habsburški, i u kojem se suvereno kreće sa svojim znanjem njemačkog i mađarskog (odlično je poznao, i stalno usavršavao, i engleski i francuski). Ima jasne političke stavove i visok stupanj samosvijesti, samokritike i samoironije. Dok emigrantske dane ispunjava pisanjem, prevodenjem, čitanjem i pravljenjem bilježaka, sebe proglašava površnim, nenačitanim i premalo ustrajnim. O sebi ne voli svjedočiti dramatično, i radije se smije vlastitome strahu. Kao što lako uočava karikaturu u drugima, vidi je i u samome sebi. Tako je na primjer jedne večeri pao u duboku moralnu krizu zbog toga što nije na pravi način, prikladnijim rasporedom skloništa za tu noć, povećao šansu za spas supruzi i djeci (“Mancika [supruga] je uzela na sebe križ stradanja, a ja sam opet radio sebično. Ima li opravdanja za moje držanje, obrane za mene, moralnog prava na spasenje?”). No već se idućega dana ispravlja: “događaji su se razvijali tako, da mi se moj jučerašnji ‘*mea culpa-pathos*’ (koji je bio više afektiran nego li proćućen) danas čini smiješnim” (str. 58). Vlastiti ispačeni lik u uličnom zrcalu u prvi mah ne prepoznaje, i to mu je prilika da ocrtava vlastitu karikaturu. Opisuje lepezu straha i osjećaja progonjenosti do krajnje granice (“Umoran si, sit si svega, najradije bi prišao prvoj uniformi i rekao: evo, ja sam taj i taj”, str. 100), no usto i trezveno bilježi kako strah hrani gradske glasine koje od benignih događaja stvaraju usmeni horor.

Kronološkim slijedom možemo pratiti rast napetosti i pogoršanje životnih uvjeta, sve teže vijesti o racijama, odvođenju u logore i bombardiranjima grada, pri čemu je prijeloman trenutak 15. listopada, kad ekstremni mađarski Strelasti križevi pučem preuzimaju vlast. Istovremeno, i za čitatelja gotovo neobjašnjivo, Alfred Fischer na neki način uživa u ponoći takvog života. Posprdnim tonom piše nekoliko stranica parodičnog dnevnika u kojem simulira kako bi nezanimljiv i frivolan bio njegov svagdan da ga živi kao prije rata, kao da su mirnodopske tričarije poput sudskih parnica i partija tenisa nedostojne njegove inteligencije i snalazljivosti. U tom odvažnom prihvaćanju izazova, u Fischeru vidimo sličnost s nešto starijim Hinkom Gottliebom, koji u svom romanu *Ključ od velikih vrata*, pisanom u fašističkom logoru u Kraljevici 1943. godine, tumači svoj stav: “Upravaj [čovjeku] sve putove, skini mu brige s vrata, riješi ga za uvijek njegovih tirana, izrabljivača i iznuđivača, i bit ćeš na najboljem putu da od njega napraviš situ, zadovoljnu i tupu životinju” (H. Gottlieb, *Ključ od velikih vrata*, Bodoni, Zagreb, 2021, str. 153). To je usko povezano i s njihovim sličnostima u političkim nazorima, o kojima će biti više riječi u nastavku. Prije toga moramo reći da se prema židovskom pitanju ova dvojica suvremenika odnose dijametralno suprotno. Dok je Gottlieb uvjeren i aktivan cionist, Fischer zagovara asimilaciju. Pri tome je posve nesentimentalan i prema samom stradanju koje proživljava na vlastitoj koži (“Židovi, koji budu preživjeli ovu kataklizmu, strahovito će pogriješiti, budu li smatrali, da im mučeništvo onih drugih, koji su poginuli, daje stalni naslov za produženje i povećanje i onako nerazmjernog utjecaja u privrednom i uopće društvenom životu. Prilagoditi se drugima, asimilirati se, nestati u asimilaciji, inače će se igra ponoviti!”, str. 20). Fischerove političke ideje su pragmatične i utopijske u isto vrijeme: on je humanist i idealist, demokrat koji misli da ljudi ne moraju imati isto političko mišljenje, ali i da su u osnovi dobri i tolerantni jedni prema drugima, i zato je načelni pacifist. Iako je u mladosti bio sklon komunizmu, sada misli da nova država koja će se izgraditi poslije rata mora biti utemeljena na seljaštvu (pisao je raspravu o Radiću) i malom privatnom vlasništvu, osobito nad zemljom. Sumnja u kolektivnu sreću koja mrvi pojedince, i smatra da privreda treba tržišnu konkurenciju kako bi čovjek davao najbolje

od sebe. To je spoj liberalizma, kapitalizma i socijalne demokracije koji ga čini bliskim Gottliebu. No ako nova država bude i socijalistička, on se u nju kani vratiti i dati svoj prilog javnom životu. Osjeća da s time ne treba oklijevati, odmah se želi uključiti u “opće koristan rad”, staviti se “na dispoziciju” režimu kakav god on bio, samo ako bude poštivao prava čovjeka.

Fischerovi geopolitički planovi o balkanskoj federaciji uklapaju se u tadašnje rasprave. Riječ je o ideji dugog trajanja koja (nakon ilirskog pokreta) dobiva konkretniji politički oblik u socijalističkim i komunističkim krugovima krajem 19. stoljeća, još jače se artikulira u međuraću, a živi i neko vrijeme poslije rata (1946. godine u tom smislu konkretno pregovaraju Tito i Dimitrov). U tom okviru Fischer zamišlja veliku državu koja bi osim jugoslavenskih zemalja obuhvatila i Bugarsku, Albaniju i Grčku te time zadobila ekonomsku i geopolitičku stabilnost. Zvala bi se Ilirija, a glavni grad bi mogao biti Dubrovnik. U njezinu bi ustavu najvažnije bilo jamstvo osobnih i političkih prava građana te što jača autonomija federalnih sastavnica. Hrvati u njoj zaslužuju bolji status nego što su ga imali u prethodnoj Jugoslaviji zahvaljujući svojem aktivnom sudjelovanju “oko Tita u aktivnoj rezistenciji protiv osvajača i Quislingovih krvnika” (str. 44). Nova država mora biti utemeljena na građanskom principu (Fischer spominje “svakodnevni plebiscit”, predlaže termin “sintetičnog naroda”, uspoređuje državu s dogovorenim brakom obilježenim međusobnom indiferentnošću, pri čemu povlači poveznicu i sa svojim bračnim iskustvom), no ipak bi trebala (pažljivo!) protjerati etničke manjine koje su za vrijeme rata bile na neprijateljskoj strani. Židovi u njoj mogu ostati, ali se moraju postepeno odreći svoga identiteta, što pokazuje vlastitim primjerom. No kako da se to dovede u sklad s pravima čovjeka-građanina? Fischer priznaje da na to nema odgovor.

Političke rasprave zauzimaju znatan dio dnevničkih stranica, no ipak u čitatelju prevladava dojam Fischerove vještine u opisima likova i događaja. Nema sumnje da je dnevnik pisao samo za sebe, no njegov užitak u pripovijedanju ipak nekako unaprijed računa i na budućeg čitatelja: “Kušat ću malko pisati, da se rastresem i da mi prođe vrijeme. Da se malko razveselim, ispripovijedat ću [...]” (str. 51). Među obiljem likova i događaja koji su na ovim stranicama pribilježeni za buduću književnu razradu vjerojatno je najzabavniji onaj kojem sam Fischer daje naslov “Pišta i pekmez”, ispričan u gotovo vodviljskom tonu. Radi se o sljedećem: u kolovozu 1942. godine pri izvršavanju vojnog zadatka poginuo je István Horthy, sin mađarskog predsjednika Miklósa Horthyja, koji je ujedno bio suprug kćeri Gabrijele Pejačević iz prvog braka, dakle Gabrijin zet. Prikladno tronut, Fischer dočekuje “majku narodne udovice” i “baku narodnog siročeta” na budimpeštanskom kolodvoru i prati je kući, gdje ostaje čekati u predsoblju dok se ona ne raspakira i pripremi za državni sprovod. No nakon dugog čekanja, zatiče je u kuhinji s kuharicom, posve obuzetu pitanjem kako spasiti marmeladu iz razbijene staklenke: sastaviti komadiće da se vidi da li koji manjka? Propasirati kroz gusto sito? Pitati liječnika smije li se jesti marmelada s krhotinama stakla? “Odluka, naravno, nije pala. [...] Tako se desilo u Budimpešti mjeseca augusta ljeta gospodnjega 1942., u trećoj godini drugog svjetskog rata, a u vrijeme između junačke smrti i državnog pokopa prvog sina Mađarske – Gabikinog zeta” (str. 73).

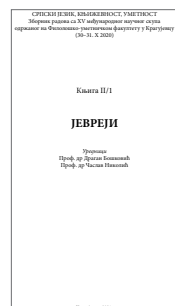
Dan poslije ovog humorističnog izvještaja Fischer se kaje što je pustio na volju svom pripovjednom veselju. Ispisuje hvalospjev Gabičinu uzvišenosti, podsjeća se njemačkih stihova koje joj je u zanosu pjevao početkom rata. Anegdotu o Pišti i pekmezu smatra “nezgrapnošću”, čak i “svetogrđem”. Prekorava se: nije lijepo smijati se dobročiniteljima. Na svakoj stranici svoga dnevnika trebao bi napisati “Joži i Gabi su moji spasitelji” umjesto što ih, poput kakvog nepotkupljivog Robespierrea, kritizira kao feudalnu gospodu. Sam sebe podsjeća da je grofica Pejačević iznimna, darovita i nadahnuta žena zbog čijeg je neuspjelog slikarskog portreta, nedostojnog njezine transcendentalnosti, on sam jednom prilikom napao slikara (te njegove riječi čitatelje silno podsjećaju na sud Leonea Glembaya o portretu sestre Angelike – uostalom i njemu su se tada, baš kao Leoneu, okupljeni smijali i rekli da je “fantasta”). Suvišno je reći da

ga taj pokajnički zanos drži kratko, i da će se temi mađarskog feudalizma i svojih dobročinitelja još višekratno vraćati.

I ovaj se dnevnik, kako je to već utvrđeno za onaj Marije Vinski (o čemu v. prikaz Branimira Jankovića u *Historijskom zborniku* 2021, br. 2), nudi čitateljima i istraživačima kao građa za povijest svakodnevice, povijest emocija, povijest knjige i čitanja, povijest židovstva, a Branimir Janković povodom Marije Vinski osobito ističe njezinu poticajnost za povijest intelektualaca i intelektualnu povijest. Sve to vrijedi i za Fischera, no mi bismo ovom prilikom ipak istakli njegovu književnu stranu, i zaključili mišlju da smo s Alfredom Fischerom izgubili još jednog potencijalnog židovskog hrvatskog pisca. Fischer nas, poput Gottlieba, podsjeća da Židovi u Hrvatskoj nisu bili samo znanstvenici, industrijalci, odvjetnici, obrtnici i trgovci, nego i književnici, i da taj njihov poriv najčešće nije proizlazio iz nužde genijalnog stvaratelja, nego više iz njihova obrazovanja, načitanosti, navike na život s knjigama i na kulturu pripovijedanja sa značajnim smislom za humor, koja je u uskoj vezi sa srednjoeuropskom židovskom književnom tradicijom.

Natka Badurina

Jevreji I i II. Zbornik radova sa XV međunarodnog naučnog skupa “Srpski jezik, književnost, umetnost”, Dragan Bošković i Časlav Nikolić, ur., Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac 2021., 392 str. (I tom) i 408 str. (II tom).

Dvotomni zbornik *Jevreji* donosi radove književno-kulturne sekcije znanstvenog skupa *Srpski jezik, književnost, umetnost* održanog u listopadu 2020. godine pri kragujevačkom Filološko-umetničkom fakultetu. Pri odabiru teme organizatori su bez sumnje bili potaknuti velikom prisutnošću teme Židova, židovske kulture i holokausta u suvremenim humanističkim i društvenim znanostima i javnom prostoru uopće. Zanimljivo je da je godinu dana ranije, u jesen 2019., na Odsjeku za slavistiku Sveučilišta u Grazu održan međunarodni skup pod naslovom *Jewish Literatures and Cultures in Southeastern Europe: Experiences, Positions, Memory*, čiji su radovi objavljeni u knjizi također 2021. godine (Hansen-Kokoruš i Terpitz 2021). Srodnih publikacija ima dakako još, i u ovom prikazu nećemo ulaziti u njihovu komparativnu analizu, no zbornik iz Graza spominjemo zbog vremenske, geografske i tematske bliskosti te, s druge strane, bitne razlike u samom polazištu: dok je Graz temu nastojao geografski i kronološki omeđiti, što je vidljivo i u naslovu i u tematskim blokovima (Židovi u jugoistočnoj Europi u carsko doba, u vrijeme između dva rata, u doba holokausta i u suvremenosti), kragujevačke su početne intencije ekstremno široke (“Jevreji”). Odgovarajući na suvremeni interes za holokaust, inicijatori kragujevačkog skupa pitaju se koliko uopće znamo o ljudima koji su u njemu nestali te pozvane sudionike usmjeravaju podtemama koje su dijelom enciklopedijske (“Izabrani narod i povijest Zapada”, “Ime Boga i sveti spisi: Biblija, Talmud, Tora”, “Kabala i židovski misticizam”,